

УДК 341.3:342.7-053.2-055.2

DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.206-219

А. Є. Шевченко,*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет***A. Ye. Shevchenko,***Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
State Tax University**email: shevchenko2757@ukr.net***ORCID 0000-0003-2663-9892;****О. М. Лошихін,***доктор юридичних наук, професор, заслужений економіст України,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Національна академія управління»***O. M. Loshchykhin,***Doctor of Law, Professor, Honored Economist of Ukraine,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
Higher Educational Institution "National Academy of Management"**email: losholeksandr@gmail.com***ORCID 0000-0001-9689-1650;****Ю. Н. Бадахов,***кандидат юридичних наук,
докторант кафедри публічного та приватного права,
ВНЗ «Національна академія управління»***Y. N. Badakhov,***PhD in Law, Doctoral Candidate of the Department of Public and Private Law, Higher
Educational Institution "National Academy of Management"**email: badakhov@gmail.com***ORCID 0009-0003-5938-8716**

ЗАХИСТ ДІТЕЙ І ЖІНОК В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

PROTECTION OF CHILDREN AND WOMEN IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: A THEORETICAL AND LEGAL RESEARCH

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

© Шевченко А. Є., Лошихін О. М., Бадахов Ю. Н., 2026

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження проблеми захисту дітей і жінок в умовах збройного конфлікту, спричиненого повномасштабною агресією Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти, які визначають правовий статус зазначених категорій осіб, зокрема положення Женевських конвенцій і Конвенції про права дитини, а також норми міжнародного права у сфері захисту прав людини. Розкрито зміст ключових гарантій захисту дітей і жінок, охоплюючи заборону всіх форм насильства, забезпечення гуманного поводження, доступ до медичної допомоги, освіти та соціального захисту.

Проаналізовано український контекст реалізації міжнародних стандартів, зокрема проблеми внутрішнього переміщення, гендерно зумовленого насильства, порушення прав дітей на освіту та безпеку, а також доступу до правосуддя. Визначено ключові виклики імплементації міжнародно-правових норм у національну правову систему, включно із інституційними, процедурними та ресурсними обмеженнями. Сформульовано пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності забезпечення прав дітей і жінок в умовах війни й повоєнного відновлення.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження механізмів захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту. Досягнення цієї мети передбачає аналіз міжнародно-правових норм, що регулюють правовий статус зазначених категорій осіб, зокрема положень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних підходів і методів, застосування яких зумовлене багатовимірністю проблеми захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту. Такий підхід дає змогу забезпечити всебічність, об'єктивність і наукову обґрунтованість отриманих результатів, а також поєднати теоретичний аналіз із практичними аспектами правозастосування.

Використання комплексу взаємодоповнювальних методів і підходів забезпечило глибину та системність дослідження, що дало змогу не лише теоретично осмислити проблематику, але й сформулювати практично значущі рекомендації щодо вдосконалення механізмів правового захисту дітей і жінок в умовах збройного конфлікту.

Дослідженням встановлено особливості правового статусу дітей і жінок як найбільш вразливих категорій цивільного населення в умовах збройного конфлікту, а також визначено зміст і межі їхнього правового захисту на основі норм Женевських конвенцій і Конвенції про права дитини. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, що дало нагоду виявити ключові проблеми імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему України. Визначено основні виклики забезпечення прав дітей і жінок в умовах збройної агресії, зокрема у сфері доступу до безпеки, освіти, медичної допомоги та правосуддя.

Доведено, що ефективний захист прав дітей і жінок у збройних конфліктах потребує комплексного поєднання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини із належною їхньою імплементацією на національному рівні. Обґрунтовано потребу в удосконаленні правових механізмів захисту, посилення відповідальності за порушення прав зазначених категорій осіб і розширення міжнародного

співробітництва. Реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню ефективності гарантування прав дітей і жінок як у період збройного конфлікту, так і на етапі повоєнного відновлення.

Ключові слова: діти, жінки, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, права людини, права дітей, захист, воєнні злочини.

The article conducts a comprehensive theoretical and legal study of the problem of protecting children and women in the context of an armed conflict caused by the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began on February 24, 2022. The international legal standards that determine the legal status of the specified categories of persons are analyzed, in particular the provisions of the Geneva Conventions and the Convention on the Rights of the Child, as well as the norms of international law in the field of human rights protection. The content of key guarantees for the protection of children and women is disclosed, including the prohibition of all forms of violence, ensuring humane treatment, access to medical care, education and social protection. The Ukrainian context of the implementation of international standards is analyzed, in particular the problems of internal displacement, gender-based violence, violations of children's rights to education and security, as well as access to justice. The key challenges of implementing international legal norms into the national legal system are identified, including institutional, procedural and resource constraints. Proposals are formulated aimed at increasing the effectiveness of ensuring the rights of children and women in conditions of war and post-war reconstruction.

The purpose of the article is a comprehensive theoretical and legal study of the mechanisms for protecting the rights of children and women in conditions of armed conflict. Achieving this goal involves the analysis of international legal norms that regulate the legal status of the specified categories of persons, in particular the provisions of international humanitarian law and international law in the field of human rights.

The methodological basis of the study is a complex of general scientific, special legal and interdisciplinary approaches and methods, the application of which is due to the multidimensionality of the problem of protecting the rights of children and women in conditions of armed conflict. This approach allows to ensure the comprehensiveness, objectivity and scientific validity of the results obtained, as well as to combine theoretical analysis with practical aspects of law enforcement.

The use of a complex of complementary methods and approaches ensured the depth and systematicity of the research, which allowed not only to theoretically comprehend the issues, but also to formulate practically significant recommendations for improving the mechanisms of legal protection of children and women in armed conflict.

The study established the peculiarities of the legal status of children and women as the most vulnerable categories of the civilian population in conditions of armed conflict, and also determined the content and limits of their legal protection based on the norms of the Geneva Conventions and the Convention on the Rights of the Child. The practice of the European Court of Human Rights and the International Criminal Court was analyzed, which allowed identifying key problems of implementing international standards in the national legal system of Ukraine. The main challenges of ensuring the rights of children and women in conditions

of armed aggression were identified, in particular in the field of access to security, education, medical care and justice.

It is proven that effective protection of the rights of children and women in armed conflicts requires a comprehensive combination of the norms of international humanitarian law and international human rights law with their proper implementation at the national level. The need to improve legal protection mechanisms, strengthen responsibility for violations of the rights of these categories of persons and expand international cooperation is substantiated. The implementation of the proposed approaches will contribute to increasing the effectiveness of guaranteeing the rights of children and women both during armed conflict and during the post-war recovery phase.

Keywords: *children, women, armed conflict, international humanitarian law, human rights, children's rights, protection, war crimes.*

Постановка проблеми. Проблема захисту дітей і жінок в умовах збройного конфлікту є однією з найбільш складних і водночас пріоритетних у сучасному міжнародному праві. Незважаючи на існування розгалуженої системи міжнародно-правових актів, практика свідчить про системні порушення прав цих категорій осіб, зокрема у формі насильства, примусового переміщення, експлуатації та обмеження доступу до базових соціальних послуг. Діти й жінки залишаються найбільш вразливими до негативних наслідків війни та найбільш незахищеними, що зумовлює потребу в їхньому посиленому правовому захисті.

Сучасні збройні конфлікти характеризуються новими викликами, як-т гібридні форми війни, інформаційний вплив, використання цивільного населення як інструменту тиску, що ускладнює реалізацію міжнародних стандартів. Особливої гостроти проблема набуває в умовах війни в Україні, де фіксуються численні порушення прав дітей і жінок, охоплюючи незаконне переміщення дітей та випадки гендерно зумовленого насильства.

Додатковою складністю є недостатня ефективність міжнародних механізмів контролю та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини, пов'язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Водночас національні правові системи не завжди забезпечують належний рівень імплементації міжнародних стандартів. У зв'язку із цим виникає об'єктивна потреба в комплексному дослідженні правових механізмів захисту дітей і жінок та визначенні способів їхнього вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика досліджувалася в працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права та прав людини. Водночас питання комплексного захисту дітей і жінок в умовах сучасних конфліктів потребує подальшого дослідження.

Вчені, як-от М. М. Гнатовський, М. В. Грушко, К. О. Дубова, О. Ю. Дубинський, В. В. Дульська, М. Желтуха, А. Ю. Замула, Т. Р. Короткий, А. В. Луцан, О. С. Розумовський, Н. В. Хендель та інші, зосереджуються на різних аспектах захисту прав жінок у період збройних конфліктів і воєнних дій, зокрема на проблемах гендерно зумовленого насильства, ефективності національного та міжнародного правозахисного механізмів, а також питаннях соціальної реабілітації постраждалих.

Серед зарубіжних дослідників звертаємося до наукового доробку Niamh Reilly, Elisabeth Rehn та Ellen Johnson Sirleaf.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значного масиву наукових досліджень, присвячених захисту прав людини в збройних конфліктах, низка ключових аспектів проблеми забезпечення прав дітей і жінок залишається недостатньо розробленою як у доктринальному, так і в прикладному вимірах. Передусім це стосується відсутності цілісного теоретико-правового підходу до визначення специфіки правового статусу дітей і жінок як особливо вразливих категорій цивільного населення в умовах сучасних гібридних конфліктів.

Недостатньо дослідженим залишається питання ефективної взаємодії норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в частині формування єдиного механізму захисту зазначених категорій осіб. Існує потреба в глибшому аналізі колізій і прогалин між цими правовими режимами, а також у визначенні меж їхнього одночасного застосування в умовах активної фази збройного конфлікту.

Потребують подальшого дослідження питання правового забезпечення захисту дітей і жінок у контексті внутрішнього переміщення, доступу до освіти, медичної допомоги та соціального захисту, а також розроблення ефективних механізмів їхнього відновлення в постконфліктний період.

Отже, існує об'єктивна потреба в комплексному дослідженні зазначених аспектів, що зумовлює необхідність подальшого розвитку теоретичних положень і формування практично орієнтованих рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

1. Проаналізувати міжнародно-правові стандарти захисту прав дітей і жінок, зокрема норми Женевських конвенцій та Конвенції про права дитини.

2. Дослідити теоретико-правову природу правового статусу дітей і жінок як особливо вразливих категорій цивільного населення в збройних конфліктах.

3. Визначити особливості взаємодії міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у сфері їхнього захисту.

4. Проаналізувати практику міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, щодо захисту прав дітей і жінок.

5. Охарактеризувати сучасні виклики реалізації прав дітей і жінок в Україні в умовах збройної агресії, включно із проблемами внутрішнього переміщення, насильства та доступу до базових послуг.

6. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національних і міжнародних механізмів захисту, спрямованих на підвищення ефективності забезпечення прав дітей і жінок у період збройного конфлікту та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Роль і значення правового захисту жінок і дітей в умовах російської агресії є визначальними для збереження базових стандартів прав людини та гуманітарного порядку. Саме ці категорії населення зазнають найбільшого впливу війни, охоплюючи ризики насильства, примусового переміщення, втрати житла, доступу до освіти та медичної допомоги. Ефективний правовий захист дає змогу не

лише мінімізувати негативні наслідки збройного конфлікту, але й забезпечити дотримання міжнародних зобов'язань держави у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Особливого значення набуває документування порушень прав жінок і дітей, що є підґрунтям для притягнення винних до міжнародно-правової відповідальності. Водночас правовий захист сприяє відновленню порушених прав, соціальній реінтеграції постраждалих і формуванню механізмів довгострокової підтримки. У цьому контексті він є важливим інструментом не лише гуманітарного реагування, але й забезпечення справедливості та верховенства права в умовах війни.

Ураховуючи викладене, логічним є звернення до аналізу міжнародно-правових норм, які визначають стандарти захисту прав жінок і дітей у збройних конфліктах. Саме міжнародне гуманітарне право та міжнародне право у сфері прав людини формують нормативну основу забезпечення їхніх прав і гарантій. Це зумовлює потребу в детальному дослідженні відповідних міжнародних актів і механізмів їхньої реалізації.

Аксіологічний підхід до аналізу правозахисної діяльності щодо дітей і жінок в умовах російської збройної агресії проти України зумовлює потребу в опрацюванні нормативної бази цієї сфери на міжнародному рівні та національного законодавства.

Дослідження міжнародно-правових стандартів сфери правового захисту прав дітей і жінок, зокрема під час відбиття російської агресії, показало, що основними документами цієї сфери (але не виключно) є:

- Загальна декларація прав людини (ухвалена й проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року) [1];
- Конвенція ООН про права дитини [2];
- Конвенція про ліквідацію дискримінації щодо жінок [3];
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [4];
- Женевські конвенції 1949 року [5];
- Додаткові протоколи (Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [6]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року) [7].

Ці документи становлять основу міжнародно-правового захисту дітей і жінок у період збройних конфліктів, встановлюючи обов'язок гуманного поводження та заборону будь-яких форм насильства. Вони передбачають спеціальні гарантії для цих вразливих категорій, зокрема захист від сексуального насильства, забезпечення медичної допомоги, особливий режим утримання та пріоритет у наданні гуманітарної допомоги. Значення цих актів полягає в закріпленні універсальних стандартів, які зобов'язують держави забезпечувати посилений правовий захист дітей і жінок навіть в умовах війни.

Узагальнений авторський аналіз міжнародних правових актів у сфері захисту прав дітей і жінок в умовах війни засвідчив про встановлення спеціальних гарантій, що стосуються особливостей правового статусу дітей і жінок, що стали об'єктами збройного конфлікту.

Так, згідно з положеннями цих документів, якими прямо чи опосередковано є вказівки щодо захисту прав дітей і жінок, зокрема тих, хто постраждав від воєнних дій, діти мають право на захист від насильства, освіти, медичне обслуговування та гуманітарну допомогу. Особлива увага приділяється дітям-сиротам і дітям-комбатантам.

Щодо регулювання відносин на напрямках захисту жінок, то, крім іншого, проти них забороняється застосовувати сексуальне насильство, дискримінацію, експлуатацію тощо.

Дослідження діяльності міжнародних судових і правозахисних організацій у сфері захисту прав дітей і жінок, які стали жертвами збройної агресії, показало значний ступінь залученості до цієї проблематики Міжнародного Кримінального суду та Європейського суду з прав людини.

Доведено, що Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у формуванні стандартів захисту жінок і дітей, особливо через застосування статей 2, 3, 5 та 8 Європейської конвенції з прав людини [8], які гарантують право на життя, заборону катувань і захист приватного та сімейного життя. Суд послідовно підкреслює, що держава зобов'язана забезпечувати ефективне розслідування випадків насильства й захищати осіб, які перебувають у вразливому становищі, навіть в умовах збройного конфлікту.

Міжнародний кримінальний суд [9] зі свого боку кваліфікує злочини проти жінок і дітей, зокрема сексуальне насильство, примусове переміщення та вербування дітей у збройні формування, як воєнні злочини та злочини проти людяності. Його практика спрямована на індивідуалізацію кримінальної відповідальності та притягнення винних осіб до міжнародного правосуддя, що має превентивне значення для запобігання подальшим порушенням.

Отже, ЄСПЛ і МКС формують комплексний міжнародний механізм захисту прав жінок і дітей в умовах збройних конфліктів, який спрямований на заборону насильства та відповідальність за злочини.

Оскільки питання захисту прав дітей і жінок набуло особливої гостроти під час російської збройної агресії проти України, то національні правові інструменти кореспондуються з міжнародно-правовими актами, які формують базові стандарти захисту дітей і жінок у збройних конфліктах та визначають обов'язкові для держав гарантії їх безпеки і прав. Водночас ефективність цих стандартів значною мірою залежить від рівня їхньої імплементації в національне законодавство. У зв'язку із цим доцільним є звернення до аналізу норм національного права України, які регулюють питання захисту вразливих категорій населення в умовах війни.

Основними викликами сучасності для українців сьогодні є наслідки російської збройної агресії, яка призвела до вимушеного переміщення населення, порушення прав дітей і численних фактів насильства щодо жінок.

У контексті вищенаведеного виникла потреба вибірково проаналізувати нормативно-правові акти, які спрямовані на захист прав та охоронюваних законом інтересів дітей і жінок.

Дослідження показало, що систему нормативного регулювання означеної сфери формують документи різної юридичної сили (закони і підзаконні акти), основним серед яких є Конституція України [10]. Основний Закон закріплює принцип пріоритету прав і свобод людини, заборону катувань, гарантії рівності та особливий захист сім'ї,

Шевченко А. Є., Лоцихін О. М., Бадахов Ю. Н. Захист дітей і жінок в умовах збройного конфлікту: теоретико-правове дослідження

дитинства й материнства. Ці положення створюють фундамент для реалізації прав дітей і жінок навіть в умовах воєнного стану.

Іншим документом є Сімейний кодекс України [11], який визначає правові засади захисту прав дитини, а також гарантії охорони материнства та дитинства.

Спеціалізованим актом у сфері регулювання зазначених правовідносин існує Закон України «Про охорону дитинства» [12], що встановлює державні гарантії захисту дітей, охоплюючи дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

У контексті гендерної рівності та захисту жінок значення має Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [13], а також Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [14], положення якого застосовуються і в умовах війни.

Особливого значення в період збройної агресії набуває Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [15], який визначає особливості функціонування державних інституцій і забезпечення прав громадян у цей період, включно із обов'язком дотримання міжнародних гуманітарних стандартів. Крім того, діють норми Кримінального кодексу України [16], що передбачають відповідальність за воєнні злочини, зокрема насильство щодо цивільного населення, охоплюючи дітей і жінок.

Важливим елементом є також підзаконні нормативно-правові акти та державні програми, спрямовані на підтримку внутрішньо переміщених осіб, забезпечення доступу до освіти, медичних і соціальних послуг. Значну роль відіграє діяльність уповноважених органів, зокрема Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Отже, національне законодавство України створює багаторівневу систему правового захисту дітей і жінок в умовах збройної агресії, однак ефективність її реалізації значною мірою залежить від належного правозастосування, координації державних органів та взаємодії з міжнародними інституціями.

Водночас аналіз практики міжнародних і національних механізмів захисту прав дітей і жінок в умовах збройної агресії дає змогу виявити як досягнення, так і суттєві проблеми їхньої реалізації. Для глибшого розуміння причин наявних недоліків та формування ефективних способів їхнього подолання вагомим є звернення до теоретичних напрацювань науковців. Саме доктринальні дослідження забезпечують системне осмислення правових явищ, дають змогу узагальнити практику та сформулювати концептуальні підходи до вдосконалення механізмів захисту. У цьому контексті доцільним є аналіз наукових позицій вітчизняних і зарубіжних дослідників, які розглядають проблематику захисту дітей і жінок у збройних конфліктах.

А. Ю. Замула і В. В. Дульська вказують на те, що «проблеми захисту прав жінок під час збройних конфліктів і воєнних дій є одними з ключових у сфері міжнародного гуманітарного права та права прав людини, оскільки воєнні дії створюють особливі ризики для жіночого населення... Жінки, перебуваючи у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, стають жертвами насильства, в тому числі сексуального, що має фізичні, психологічні та соціальні наслідки. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті російсько-української війни, оскільки численні випадки злочинів проти жінок, підтверджені міжнародними правозахисними організаціями, вимагають

Шевченко А. Є., Лоцихін О. М., Бадахов Ю. Н. Захист дітей і жінок в умовах збройного конфлікту: теоретико-правове дослідження

розширення правозахисних механізмів та посилення відповідальності за їх вчинення» [17, с. 176].

Розуміємо, що дослідниці в своїй статті обмежилися лише деструктивним впливом збройної агресії на жінок. Проте, на наше переконання, такий підхід доцільно розширити з огляду на те, що загалом жертвами й потерпілими від наслідків війни є жінки-матері, на утриманні яких є діти різного віку та стану здоров'я.

На думку О. С. Разумовського, сучасне міжнародне право, яке застосовується під час збройних конфліктів, має на меті захист цивільного населення й окремих осіб від наслідків воєнних дій. Цей захист може бути загальним для всього цивільного населення або спеціальним для певних категорій осіб, які є більш вразливими в умовах бойових дій. Важливо, щоб судові рішення в справах про збройні конфлікти відповідали цим підходам, виробленим у міжнародному гуманітарному праві, щоб забезпечити адекватний захист прав людини [18, с. 144].

Погоджуємося з висловленим судженням науковця, оскільки роль і значення міжнародного права, яке регулює правовідносини під час воєнних дій, повномірно розповсюджується на жінок і дітей, оскільки вони найтяжче переживають стрес, пов'язаний із травматичним впливом на їхній психічний стан.

Ніам Рейлі (Niamh Reilly) – ірландська науковиця у сфері політичної науки та соціології, відома своїми дослідженнями в галузі прав людини, гендерної рівності та міжнародної політики, зазначає, що «у збройних конфліктах або в умовах політичної міжусобиці насильство щодо жінок набуває жорстоких форм. В останнє десятиліття міжнародне співтовариство приділяє значну увагу взаємозв'язку між обумовленим статеву приналежністю насильством і конфліктами. Конфлікти мають далекосяжні наслідки для здійснення жінками своїх прав людини: громадянських, політичних, соціально-економічних [19, с. 98].

Колектив науковців (М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель) вказує на те, що «особливо беззахисними перед негативними наслідками збройного конфлікту реально першочергово стають жінки-матері неповнолітніх дітей та вагітні жінки. Дуже часто сам стан вагітності чи наявність дитини використовується учасниками збройного конфлікту як засіб шантажу, погрози для примусу жінки вчинити певні небажані для неї дії. Серед міжнародного законодавства, що спрямоване на підтримку таких жінок, можна зазначити Четверту Женевську Конвенцію, яка передбачає, що вагітні жінки та матері малолітніх дітей повинні одержувати додаткове харчування згідно з їхніми фізіологічними потребами. Матерів малолітніх дітей повинні приймати в будь-якій установі, здатній забезпечити їх належне лікування та медичну допомогу, рівноцінну тій, що отримує населення» [20, с. 103].

Як бачимо, ще 2015 року представниками наукової спільноти зазначалась особлива загроза для жінок, жінок у стані вагітності та матерів дітей, які стають найбільш доступними жертвами для сторони збройного протистояння, оскільки є насправді беззахисними, і в такий спосіб піддаються шантажу, погрозам і примушуються до вчинення, зокрема, кримінально караних дій.

На думку М. В. Грушко, «серед жертв збройних конфліктів існує така категорія осіб, як військовополонені. Особливо детального розгляду вимагає питання, пов'язане

Шевченко А. Є., Лоцихін О. М., Бадахов Ю. Н. Захист дітей і жінок в умовах збройного конфлікту: теоретико-правове дослідження

із захистом саме жінок-військовополонених. Необхідність глибокого та всебічного вивчення цієї проблеми зумовлена її винятковою важливістю з урахуванням статевої приналежності для захисту прав і свобод людини в період збройних конфліктів, а також для попередження порушень з боку учасників у таких конфліктах держав та їх військовослужбовців. Діяльність держав усе ще не відповідає задекларованим заявам і сучасним міжнародним нормам і стандартам з питань захисту військовополонених в умовах збройного конфлікту» [21, с. 295].

Як зазначають дослідники К. О. Дубова та О. Ю. Дубинський, «...одним із ключових питань, яке постає в цьому контексті, є забезпечення прав військовополонених. Гібридна природа сучасних конфліктів ускладнює ідентифікацію сторін, визначення статусу затриманих осіб і забезпечення їхнього захисту відповідно до норм міжнародного права» [22, с. 3].

У контексті вищезазначеного доречними видаються висновки М. Желтухи. Науковиця висловлюється про те, що «наразі в Україні відсутні відповідні ефективні та всебічні механізми документування та фіксації злочинів сексуального насильства, пов'язаних із конфліктом. Окрім того, співробітники компетентних відділів правоохоронних органів та органів прокуратури не завжди знайомі із принципами та стандартами роботи із постраждалими від таких злочинів. Саме тому видається необхідним, щоб відповідні органи влади України забезпечували систематичний збір інформації щодо випадків вчинення актів сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом, зокрема з метою передачі до Канцелярії прокурора Міжнародного кримінального суду» [23].

Деяке узагальнення піднятої проблематики знаходимо в науковому доробку А. В. Луцан. Дослідниця вважає, що «проблема захисту прав жінок в умовах воєнних конфліктів як багатогранна, так і конкретна, вимагаючи конкретних міжнародних законодавчих актів, які мають бути спроможними до реалізації з конкретними рішеннями. Хоча законодавство щодо захисту жінок під час збройних конфліктів, можна вважати досить розробленим, в ньому все ж таки існують складнощі стосовно його дотримання державами-сторонами конфлікту, оскільки такі конфлікти вміщують у собі певні невизначеності. Додатковою проблемою, що потребує міжнародної уваги, виступає питання участі самих жінок у воєнних конфліктах» [24, с. 305].

Як зазначають Рен і Серліф, відомі міжнародні діячки у сфері прав людини, миру та безпеки, які спільно підготували впливове дослідження щодо ролі жінок у збройних конфліктах «Жінки, війна, мир» (Rehn and Sirleaf, Women, War, Peace), «війни, збройні конфлікти і окупація територій часто ведуть до зростання проституції, торгівлі жінками та сексуальних посягань на жінок, що вимагає конкретних заходів захисту і покарання. Подібного роду насильство здійснюють як державні, так і недержавні суб'єкти. Згвалтування та інше сексуальне насильство також зазвичай застосовуються всіма сторонами конфлікту в якості тактичного засобу ведення війни з метою залякати і принизити супротивника. Крім того, в період конфлікту різко зростають побутове насильство і сексуальні зловживання» [25, с. 11].

Отже, теоретичний аналіз наукових підходів до захисту прав дітей і жінок у збройних конфліктах дає змогу глибше осмислити природу наявних проблем та виявити системні недоліки правового регулювання. Водночас узагальнення доктринальних положень

свідчить про потребу в їхній адаптації до сучасних викликів, зумовлених трансформацією характеру збройних конфліктів. Наукові підходи не лише пояснюють причини порушень прав людини, але й окреслюють потенційні напрями їхнього подолання.

У цьому контексті логічним є перехід до визначення практичних способів удосконалення механізмів правового захисту дітей і жінок. Особливого значення набуває формування ефективних правових та інституційних рішень, спрямованих на підвищення рівня гарантій їхніх прав. Такий підхід дає змогу поєднати теоретичні напрацювання з практичними потребами в забезпеченні прав людини в умовах збройного конфлікту.

На нашу думку, проблемами й викликами, які існують у реалізації практичних механізмів захисту прав жінок, жінок-військовополонених і дітей, які перебувають в умовах збройного конфлікту, є неефективність контролю за виконанням рішень Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини, складність документування злочинів з різних причин, найбільш складною з яких є ідентифікація осіб, що вчинили злочини, а також недостатність ефективних міжнародних механізмів, які б поширювалися на всі держави, зокрема ті, які не ратифікували проаналізовані міжнародні правові акти, але є членами Організації Об'єднаних Націй.

Щодо перспективних напрямів посилення ефективності регулювального впливу міжнародних та національних інструментів захисту прав дітей і жінок під час збройного конфлікту, то такими вбачаємо посилення законодавства в частині підвищення порогу відповідальності за вчинені порушення закону, міжнародну співпрацю й розвиток відповідних інституцій, наділених повноваженнями щодо ідентифікації та затримання осіб, причетних до вказаної категорії злочинів.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-правового дослідження встановлено, що захист прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту є одним із ключових напрямів сучасного міжнародного права та невід'ємною складовою системи забезпечення прав людини. Дослідження засвідчило, що діти й жінки належать до найбільш вразливих категорій населення, які зазнають непропорційно високого рівня негативного впливу під час війни, охоплюючи насильство, примусове переміщення, втрату доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних гарантій. Це обумовлює потребу в існуванні спеціальних міжнародно-правових механізмів їхнього захисту та посиленому правовому регулюванню.

Аналіз міжнародно-правових актів, зокрема Женевських конвенцій 1949 року, додаткових протоколів до них, Конвенції ООН про права дитини та Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, показав, що міжнародне право сформувало достатньо розвинену систему стандартів захисту дітей і жінок. Водночас ефективність цих норм значною мірою залежить від їх належної імплементації на національному рівні та реального дотримання державами-учасницями. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні судові інституції, зокрема Європейський суд з прав людини та Міжнародний кримінальний суд, які формують правозастосовну практику й забезпечують притягнення до відповідальності за грубі порушення прав людини.

Дослідження національного законодавства України засвідчило, що в державі сформовано багаторівневу систему правового захисту дітей і жінок, яка охоплює конституційні норми, галузеве законодавство та спеціальні нормативно-правові акти,

Шевченко А. Є., Лоцихін О. М., Бадахов Ю. Н. Захист дітей і жінок в умовах збройного конфлікту: теоретико-правове дослідження

спрямовані на реагування на виклики воєнного часу. Водночас практика їхньої реалізації в умовах збройної агресії виявляє низку проблем, зокрема недостатню ефективність механізмів контролю, складність документування воєнних злочинів, обмеженість ресурсів та інституційних можливостей.

Окрему увагу в дослідженні приділено ролі наукової доктрини, яка забезпечує теоретичне осмислення проблематики та формування концептуальних підходів до вдосконалення правового захисту. Узагальнення наукових позицій дало змогу виявити потребу в інтеграції міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також у посиленні міждисциплінарного підходу до вирішення проблем захисту вразливих категорій населення.

Узагальнення отриманих результатів дає підстави стверджувати, що основними викликами у сфері захисту прав дітей і жінок є системні порушення міжнародного права, недостатня ефективність міжнародних механізмів контролю, а також складність притягнення винних до відповідальності. У зв'язку з цим особливого значення набуває вдосконалення національного законодавства України з урахуванням міжнародних стандартів, посилення інституційної спроможності державних органів та розширення міжнародного співробітництва.

Перспективи підвищення ефективності захисту прав дітей і жінок пов'язані з розвитком механізмів документування воєнних злочинів, активізацією діяльності міжнародних судових інституцій, впровадженням сучасних цифрових інструментів обліку та моніторингу порушень, а також забезпеченням належного рівня правової освіти й підготовки фахівців у сфері міжнародного гуманітарного права. Важливим є також формування комплексної державної політики, спрямованої на реінтеграцію постраждалих осіб і відновлення їхніх прав.

Отже, забезпечення ефективного захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту потребує системного підходу, що поєднує міжнародні та національні механізми правового регулювання, практику їхнього застосування та наукове обґрунтування подальшого розвитку. Лише за умови такої комплексної взаємодії можливе досягнення реального рівня гарантій прав людини навіть у найскладніших умовах воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Конвенція ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Римський Статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
10. Конституція України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
12. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30. Ст. 142.
13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 52. Ст. 561.
14. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 35.
15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250.
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
17. Замула А. Ю., Дульська В. В. Проблеми захисту прав жінок під час збройних конфліктів та воєнних дій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2025. Том 36 (75), № 2. С. 176–182. DOI : <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/25>
18. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 70. С. 141–145. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.20>
19. Niamh Reilly. *Women's Human Rights*. Polity Press, 2009. P. 93–98.
20. Гнатовський М. М., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.
21. Грушко М. В. Захист прав жінок-військовополонених в умовах збройного конфлікту. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 294–300.
22. Дубова К. О., Дубинський О. Ю. Захист прав військовополонених у контексті сучасних гібридних воєн. *Академічні візії*. 2025. № 50. С. 1–7. DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.18757535>
23. Желтуха М. Попередження сексуального насильства під час війни та покарання за нього: рекомендації для України. URL : <https://jurfem.com.ua/poperedzennya-seksualnogonasylstva-pid-chas-viyny-ta-pokarannya-za-nyogo-rekomendacii-dlya-ukrainy/>

24. Луцан А. В. Захист прав жінок в умовах збройних конфліктів. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 299–306. DOI : <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.45>
25. Rehn and Sirleaf, Women, War, Peace. 2015. P. 11.

Дата надходження 27.03.2026

Дата прийняття 16.04.2026

Дата рекомендації 28.05.2026

Дата публікації 30.06.2026